

Józef Borzyszkowski

Spuścizna Andrzeja Bukowskiego (1911-1997)

Acta Cassubiana 1, 353-360

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Borzyszkowski

Spuścizna Andrzeja Bukowskiego (1911-1997)

Autor *Regionalizmu kaszubskiego* (Poznań 1950) należał do postaci, które odegrały wielką rolę w dziejach kaszubsko-pomorskich, a zwłaszcza nauki i ruchu kaszubskiego¹. Jako badacz dziejów i kultury Kaszubów oraz Pomorza był on jednocześnie działaczem społecznym, zaangażowanym (niekiedy zbyt jednostronnie) publicystą i polonistą, a także redaktorem i bibliofilem². Próbował też swoich sił w poezji³. Pod koniec życia opublikował fragmenty własnej spuścizny – swoje dzienniki-wspomnienia z lat wojny oraz wiersze i korespondencję własną z ks. Bernardem Sychtą, a także zgromadzone w prywatnym archiwum listy Młodokaszubów – Aleksandra Majkowskiego z siostrą Franciszką oraz z ks. Leonem Heykem⁴.

¹ Życiorys A. Bukowskiego w oprac. J. Borzyszkowskiego zob. *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Suplement I, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1998, s. 47-49. Tamże dokumentacja-bibliografia, sygnalizująca inne opracowania o A. Bukowskim.

² Zob. *Bibliografia publikacji prof. dr Andrzeja Bukowskiego*, oprac. D. Latra, B. Szczęch, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego UG. Prace Historyczno-Literackie”, 1986, nr 10-11, s. 31-79.

³ A. Bukowski, *Sercem po ugorze. Wiersze obozowe*, Gdańsk – Toruń 1989; tenże, *Za drutami oflagów*, Warszawa 1983.

⁴ A. Bukowski, *Korespondencja literata i lekarza Aleksandra Majkowskiego z mistrzem krawieckim Władysławem Berkanem z lat 1902-1929*, „Rocznik Gdański”, 1993, z. 1; tenże, *Listy Aleksandra Majkowskiego do siostry Franciszki z lat 1910-1918*, tamże, 1991, z. 2; tenże, *Listy Leona Heykego z lat 1911-1939*, tamże, 1993, z. 2; tenże, *Moja korespondencja z młodokaszubami z lat 1936-1948*, tamże, 1989, z. 2.

Będąc wszechstronnym badaczem dziejów kaszubsko-pomorskich oraz redaktorem kilku czasopism regionalnych o charakterze społeczno-kulturalnym i naukowym, tak przed, jak i po wojnie, zgromadził w swoich zbiorach wiele unikatowych dokumentów archiwalnych, rękopisów wybitnych twórców i fragmenty spuścizn najwybitniejszych działaczy, o czym było od dawna wiadome, dzięki powoływaniu się na nie choćby w *Regionalizmie kaszubskim* i innych opracowaniach.

Można też powiedzieć, że o bogactwie zgromadzonych przezeń cassubianów krążyły od dziesiątków lat przeróżne opowieści, wręcz mity. Utrwalała i uwiarygodniała je postawa właściciela, niechętnie, bardzo sporadycznie udostępniającego swoje zbiory innym badaczom w ostatnich latach życia. Wiele bliskich Profesorowi osób wtajemniczonych zostało w jego zabiegi o przekazanie całości spuścizny – biblioteki i rękopisów – do jednej ze znaczących instytucji naukowych Gdańska, gromadzących cassubiana i pomeranica. Zwykle wskazywano Bibliotekę Gdańską PAN, Uniwersytet Gdański lub Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie. Pod koniec życia sam A. Bukowski jednoznacznie wskazywał Uniwersytet Gdański, którego bibliotekarze zapoczątkowali pracę nad inwentaryzacją jego zbiorów, zwłaszcza księgozbioru obejmującego twórczość kaszubskich pisarzy i poetów.

Niespodziewana śmierć właściciela przerwała prowadzone przezeń pertraktacje i spowodowała, że o losach spuścizny Profesora zdecydowali spadkobiercy – dzieci, synowie Andrzej i Jacek oraz córka Miłosława, także profesor Uniwersytetu Gdańskiego. Mimo że syn Jacek i córka Miłosława zdobyli wykształcenie humanistyczne (socjologia i filologia – Andrzej jest ekonomistą), żadne z dzieci nie było zainteresowane przejęciem całego ojcowskiego dziedzictwa na własność. Wykonawczyni woli rodzeństwa – Miłosława Bukowska-Schielmann – likwidując bibliotekę i archiwum ojca zadbała, by jego spuścizna w całości trafiła do instytucji, o której myślał Profesor. Jest to Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego w Sopocie. Tylko to, czego biblioteka uniwersytecka nie zabrała, trafiło gdzie indziej. Znamienne jednak jest to, że poza kręgiem nowych właścicieli choćby części spuścizny A. Bukowskiego znalazła się Biblioteka Gdańska PAN – najbogatsza ksiąźnica na Pomorzu Gdańskim, gromadząca po II wojnie systematycznie cassubiana i pomeranika. Wzięło się to może stąd, iż jej pracownicy nie spodziewali się nadzwyczajności w zbiorach Profesora. Tym czasem jest ich sporo. Z tegoż skarbu Biblioteka Gdańska otrzymała w darze akta hipoteczne dotyczące Ceynowów ze Sławoszyna.

Książki i czasopisma

Księgozbiór A. Bukowskiego trafił do kilku instytucji, przede wszystkim uczelni pomorskich, z których pierwszeństwo wyboru, jak już podkreśliłem, uzyskała Biblioteka Główna Uniwersytetu Gdańskiego. Książnica uniwersytecka przejęła 314 rzadkich książek, głównie cassubiana i pomeranica, w tym wiele unikatowych druków. Do tych ostatnich zaliczyć można pierwsze kaszubskie książki F. Ceynowy, H. Derdowskiego, Młodokaszubów itp. wydawnictw w języku polskim pomorskich pisarzy czy działaczy w rodzaju Ignacego Łyskowskiego i historyków pelplińskich. Bardzo bogatą tego księgozbioru część stanowią książki pomorskie, zwłaszcza historyczne, w języku niemieckim, wydane w XIX i XX wieku. Książnica uniwersytecka wzbogaciła się też o liczne kaszubsko-pomorskie wydawnictwa z 20-lecia międzywojennego oraz prawie najnowsze książki, zwłaszcza Wydawnictwa Morskiego i sygnowane pieczęcią Świętopelka Wielkiego, czyli z oficyny Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Gdańsku. A. Bukowski gromadził też dzieła językoznawców, etnografów, pomorskie księgi jubileuszowe, jednodniówki, mowy pogrzebowe, biografie, przewodniki turystyczne itp.

Spośród czasopism warto wymienić takie tytuły, jak: „Družba”, „Gryf”, „Gryf Kaszubski”, „Biuletyn Pomorski”, „Kleka”, „Kaszuby”, „Zabory”, „Kociwie”, „Mestwin”, różne pomorskie „Mitteilungen...”, „Niwa Pomorska”, „Czytelnia Pielgrzyma”, „Zrzesz Kaszëbskô”, „Pomerania”, „Baltische Studien”, „Unser Pommerland”, „Slavia Occidentalis”. Ponadto do Sopotu trafiło kilkanaście map i kilka zbiorów drzeworytów i widokówek sprzed 1939 roku. Niektóre książki Profesora wzbogacone są o jego uwagi – glossy, listy i wycinki prasowe (np. F. Neureitera *Kaschubische Anthologie*). Te trafiły do zbiorów specjalnych, o których w przypadku spuścizny A. Bukowskiego trzeba stwierdzić, iż to najcenniejsza jej część. Stąd o niej dalej osobno i szczegółowo.

Spora porcja książek z biblioteki A. Bukowskiego, jakich nie zabrała gdańska książnica uniwersytecka, trafiła do książnicy Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku. Są to poza beletrystyką roczniki niemieckich czasopism pomorskich oraz wydawnictwa poświęcone historii Pomorza Nadwiślańskiego i Zachodniego, w tym liczne monografie miast, zbiory bajek i legend, a także bardzo rzadkie dziś książki kaszubskie i pomorskie z 20-lecia międzywojennego. W sumie jest to około 100 książek i kilka tytułów – kompletów prawie czasopism – wiele roczników.

Trzecim, trochę symbolicznym odbiorcą książek A. Bukowskiego jest Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko – Pomorskiej w Wejherowie,

a czwartym w takimż wymiarze Instytut Kaszubski w Gdańsku. Pierwsze przejęło m.in. książki dawnych i współczesnych pisarzy kaszubsko-pomorskich, drugi nieco wydawnictw z 20-lecia międzywojennego. Warto podkreślić, iż A. Bukowski gromadził niektóre tytuły, książki czy nawet kompletne roczniki unikatowych czasopism w dwóch lub trzech egzemplarzach.

Pojedynczymi egzemplarzami lub nielicznymi zbiorami książek M. Bukowska uszczęśliwiła także prywatne zbiory ludzi ze środowiska uczelnianego czy muzealnego, z którymi Profesor utrzymywał kontakty. Kilka książek A. Bukowskiego, których nie chcieli zabrać bibliotekarze uczelni, trafiło także do antykwariatu.

Rękopisy i archiwalia

To właśnie o rękopisach i archiwaliach przechowywanych przez A. Bukowskiego krążyły wspomniane legendy. M. Bukowska-Schiemann przekazała je w komplecie, w XXXII kartonach, do zbiorów specjalnych Biblioteki Głównej UG w Sopocie. Na podstawie sporządzonego w trakcie przekazywania wykazu, bardzo powierzchownego inwentarza z 15 IV 1997 r., można zaprezentować bogactwo tego zbioru. Karton I, zatytułowany „Cenne zbiory rękopiśmienne”, zawiera 14 pozycji, które tu na zasadzie egzemplifikacji przytaczam w komplecie.

„Karton I: Cenne zbiory rękopiśmienne.

1. Jedna koperta *Ze zbiorów W. Fiałka*; wymienionych jest 13 pozycji rękopisów.

2. Koperta *Akta „Vistuli” 1933*, materiały oryginalne Towarzystwa Muzeum Kaszubsko – Pomorskiego.

3. Mała koperta *Zgłoszenia na Zjazd 1912*, oryginały listów, podpisy, 2-3 pisma Kręckiego (?).

4. Rękopis (ze zbiorów W. Fiałka) *Derdowski, „Oracje pożegnalne”*.

5. 23 zeszyty notatek i zbiorów prasowych *Po ks. prałacie A. Mańkowskim z Biblioteki Kościńskich, dot. lat 1895-1900* + 1 zeszycik *Bibliografia ks. Mańkowskiego* + 2 zeszyty *Spółki Wydawniczej w Kościerzynie* (wewnątrz kartki z zasadami pisowni).

6. 3 koperty *Notatki ks. A. Mańkowskiego, ze zbiorów W. Fiałka*.

7. *Akta „Gryfa” z lat 1909-1914* [rozpoznanie ręką Mamy].

8. *Korespondencja Redakcji „Gryfa” 1931-33*.

9. *Akta dot. Towarzystwa „Straż” w Kościerzynie z 1906 r.*

10. *Statut* (dot. Wejherowa?) rękopiśmienny + niezidentyfikowane xero.

11. Materiały związane z Muzeum Kaszubsko-Pomorskim w Sopocie 1913-14.

12. Autograf mapy wykonany przez B. Sychtę.
13. Rękopisy „Zrzeszeńców” (m.in. Trepczyk).
14. Rękopis *Regulaminu Koła Gdańskiego ZRK 1931 + protokół posiedzeń Zarządu „Gryfa” 1931 + Kalendarz dla Ludu Kaszubskiego za 1930 rok*. Maszynopis L. Roppla z poprawkami autora o *jantarze*”.

Jak widać, mogą tu być także poszukiwane przez lata bezcenne 23 zeszyty notatek i wycinków prasowych ks. Alfonsa Mańkowskiego, do których nie miał dostępu autor jego bibliografii, ks. Henryk Mross⁵. Stanowiłyby one uzupełnienie zbioru, będącego własnością Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie. Jako całość godne są osobnego inwentarza i opracowania. Służyć mogą rzeczom historyków i innych humanistów, także językoznawcom i genealogom. Pewnym nieporozumieniem, błędem jest stwierdzenie, iż pochodzą one z Biblioteki Kościńskich, gdyż Kościński Konstanty, do którego jeszcze wrócimy, zmarł wcześniej niż ich twórca i właściciel ks. A. Mańkowski, zamordowany w 1940 roku w Stutthofie. Wątpliwości budzi też przypisanie 3 kopert „Notatki Ks. A. Mańkowskiego”, do „zbiorów W. Fiałka”. Odwrotnie by być mogło, ale nie, jak podano. Trzeba tu z góry i na początku zaznaczyć, iż zbiór ten będzie dopiero przedmiotem bibliotecznego opracowania, co ponoć potrwać może kilka lat. Tym bardziej oczekiwać należy, że ostateczny inwentarz rękopisów i archiwaliów ze zbiorów A. Bukowskiego wolny będzie od tego rodzaju (być może, że nawet „profesorskich”) pomyłek, błędnych informacji co do pierwotnego pochodzenia poszczególnych dokumentów. Według mojej orientacji mamy w tym kartonie do czynienia z 23 zeszytami K. Kościńskiego, które mogły trafić do A. Bukowskiego ze spuścizny ks. A. Mańkowskiego. Poza tym są owe trzy koperty notatek samego ks. Mańkowskiego, uzupełniające dekomplet pelpliński. Zbiór materiałów K. Kościńskiego jest równie bezcenny jak materiały samego ks. A. Mańkowskiego. Zawiera on multum wycisków z zaginionych lub niedostępnych źródeł prywatnych i kościelnych, jak też przede wszystkim rzadkie, tematycznie zgromadzone, wycinki prasowe z gazet i czasopism polskich, ale i niemieckich schyłku XIX wieku.

Kolejne kartony rękopisów i dokumentów zatytułowane zostały: II: Majkowski; III: także rękopisy, pojedyncze, zawarte w teczkach (1. Heyke, 2. Sędzicki, 3. Karnowski, 4. Różne, m.in. Kręckiego); IV: Materiały różne (w ocenie

⁵ H. Mross, *Bibliografia prac drukowanych ks. prałata Alfonsa Mańkowskiego*, „Studia Pelplińskie”. t. 5. 1974 (druk 1976), s. 245-268

Ojca ważne), m.in. rękopisy i listy Z. Mocarskiego, W. Pniewskiego, J. M. Pałędzkiego (wspomnienia), B. Miłskiego, J. Dembieńskiego (wspomnienia), „Rodowody rodzin pomorskich” oprac. przez B. Bielińskiego itp. itd.; V: Bernard Sychta; VI: „Teka Pomorska” (Korespondencje, materiały redakcyjne); VII: Materiały do Antologii poezji Kaszub oraz poezji Pomorza; VIII: Fotografie, filmy, taśmy magnetofonowe dot. zasłużonych ludzi Pomorza, pisarzy kaszubskich ...; IX: Czasopisma pomorskie i kaszubskie (w tym autografy) – teczki materiałowe dot. m.in. „Gazety Toruńskiej”, „Pomorza”, „Pielgrzyma”, „Nadwiślanina”, „Przyjaciela Ludu”, „Zrzeszy Kaszubskiej”; Xa i Xb: Wiek XIX na Pomorzu (do 1907); XIa: Biogramy (w tym maszynopisy opracowanych tekstów, projekty nowych dzieł biograficznych); XIb: Biogramy (teczki materiałów dot. najciekawszych postaci z historii i kultury Kaszubów i Pomorza XIX i XX w.); XII: Derdowski; XIII: Problematyka kaszubska; XIV: Prace dawne (autorskie A. Bukowskiego, w tym teksty audycji radiowych z lat 30-tych z oryginalnymi materiałami); XV: Korespondencja (z lat 30. i 40., w tym recenzje wydawnicze, „Pobyt we Lwowie”); XVI: Prace planowane (1. Literatura kaszubska t. 1-3, 2. Pieśń narodowej chwały, 3. Szkice gdańskie, 4. Słownik literatury Pomorza 1920-39); XVII: Literatura na Pomorzu i o Pomorzu wiek XIX i 20-lecie międzywojenne. Marynistyka. Literatura gdańska i o Gdańsku; XVIII: Ideały pozytywistyczne w piśmiennictwie pomorskim; XIX: Folklor, sztuka ludowa, teatr amatorski; XX: Piaseczno – kółka rolnicze, Kraziewicz; XXI: Waplewo; XXII: Wybicki. Będomin; XXIII: Pamiętnikarstwo pomorskie. Dembiński; XXIV: Chopin w Gdańsku; XXV: Kościerzyna; XXVI: Za drutami; XXVII: Różne – dot. życia (w tym „Dwu-głos listów z lat drugiej wojny światowej”. Ewa Bukowska – Andrzej Bukowski. 2 tomy oprawnych w płótno maszynopisów); XXVIII: Materiały do życiorysu; XXIX: Dyplomy, odznaczenia, legitymacje; XXX: Wykłady (Notatki ze studiów, Wykłady, seminaria ...; Wykaz prac magisterskich); XXXI: Historia WSP, walka o Uniwersytet. Zakład Kaszuboznawczy; XXXII: Działalność społeczna (1. „Rocznik Gdański”. Także 50- i 60-lecie. 2. „Instytut Bałtycki” (także do r. 1950 + lata osiemdziesiąte). 3. Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. 4. Obchody Roku Mickiewiczowskiego i Roku Kopernikowskiego. 5. Stowarzyszenie „Wisła-Odra” i Biuletyn Pomorze Gdańskie.

Osobną część tych zbiorów A. Bukowskiego stanowią jego słynne KARTOTEKI – jedna szafka, specjalnie skonstruowana do kartek katalogowych, wypełniona kartkami z hasłami autorskimi i rzeczowymi oraz 4 kartony uzupełnień, w tym wypisy źródłowe z XIX- i XX-wiecznej prasy. Przywołany wykaz kończy:

„Uwaga:

1. Największy objętościowo karton: Florian Ceynowa (kopie maszynopisu monografii przekazanej do druku w GTN, która ze względu na stan zdrowia Ojca nie była zadowalająco opracowana [nie wykorzystał wszystkich zbieranych przez siebie od wielu lat źródeł] oraz materiały, not., fot.) przekazuję prof. Józefowi Borzyszkowskiemu, który podejmie pracę nad pełną monografią autorstwa A. B i J. B.

2. Karton z materiałami dot. kultury i literatury Wielkopolski XIX wieku oraz dot. J. Kraszewskiego przekazuję prof. Janowi Dacie”.

Pragnę dodać, iż do moich rąk, dzięki życzliwości Miłosaławy, trafiło też kilka teczek z makulatury, zawierających materiały dotyczące ruchu kaszubskiego i działalności Andrzeja Bukowskiego w ZK-P, a do Instytutu Kaszubskiego kilka pamiątek w rodzaju statuetki Nagrody Remusa, miniatury Pomnika J. Wybickiego itp.

Kończąc tę prezentację, trzeba dodać dwie dalsze uwagi:

1° Wiele materiałów, fiszek rzeczowych, maszynopisów sporządzonych zostało przez Ewę Bukowską – żonę Andrzeja – przez lata wspólnego życia bezimienną współpracownicę Profesora.

2° Równie wiele fiszek, zwłaszcza wypisów z prasy pomorskiej, sporządzili współpracujący z A. Bukowskim w ramach tzw. problemów węzłowych bibliotekarze, zwłaszcza gdańscy i toruńscy.

Każdy z kartonów zebranych materiałów to osobna historia dotycząca bohaterów i ludzi sporządzających o nich notatki, piszących różne teksty. A. Bukowski zgromadził tak wiele dzięki własnej pracy, pomocy najbliższych – rodziny (obok żony także dzieci sporządzały np. wycinki prasowe) oraz współpracowników na uczelni, w redakcjach i różnych instytucjach publicznych. Ważne było też to, że Profesor z reguły miał w swoim zakładzie lub otoczeniu etatowych współpracowników, asystentów-pomocników gromadzących dlań materiały, przeprowadzających kwerendy. Sporo materiałów-pomocy w tej materii uzyskał także od studentów, zwłaszcza licznych zastępów ze studiów zaocznych. W jego bibliotece-archiwum znalazło się także nieco materiałów należących kiedyś do instytucji państwowych czy kościelnych. Materiały dotyczące Wiosny Ludów i Ligi Polskiej Narodowej na Pomorzu ze spuścizny W. Fiałka przekazane zostały do Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Wiemy, iż A. Bukowski w swoich planach i marzeniach pieścił od lat projekty biografii wybitnych Kaszubów, zwłaszcza F. Ceynowy i H. Derdow-

skiego. Poza Ceynową inne postacie zostały przezeń „rozpoznane” raczej fragmentarycznie. Jednakże nowy autor każdej z biografii ojców regionalizmu kaszubskiego (Ceynowa, Derdowski) czy Młodokaszubów (Majkowski, Karnowski, Heyke, Sędzicki, Gulgowski, Lorentz) winien skorzystać także ze spuścizny A. Bukowskiego.

Szkoda, że na opracowanie szczegółowego inwentarza zaprezentowanego tu zbioru poczekać trzeba będzie do XXI wieku. Inwentarz ten może stanowić integralną część swoistej biografii A. Bukowskiego, na którą obok życiorysu i wspomnień złożyć się winna przede wszystkim bibliografia jego prac publikowanych drukiem i szczegółowy inwentarz spuścizny rękopiśmiennej. Mam nadzieję, że do powstania tegoż tomu przyczyni się także Instytut Kaszubski, a może jeszcze bardziej Zakład Historii Literatury i Kultury Pomorza Instytutu Filologii Polskiej UG, który otrzymał wszystkie prace magisterskie (ponad 200) napisane pod kierownictwem A. Bukowskiego, którego wychowankiem i następcą na stanowisku kierownika Zakładu jest profesor Jerzy Samp.

W ostatnich naszych rozmowach Profesor bardzo często powracał do projektu książki – monografii XIX albo XX wieku na Pomorzu. W jego spuściznie znajdujemy osobną teczkę, zatytułowaną „Wiek XIX”. Ten projekt, nadal w pełni aktualny i bardzo mi bliski, zasługuje, jak sądzę, na współdziałanie kilku autorów. Ale, być może, jeden z nas zrobi to szybciej i lepiej.

Andrzej Bukowski był postacią, która współstanowiła przez lata o rzeczywistości niejednego środowiska, zwłaszcza ludzi nauki i regionalistów, nie tylko z kręgu Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, które współtworzył, a z czasem prawie opuścił. Mimo kontrowersyjności jego decyzji politycznych, wynikających stąd różnych działań i publikacji, jego dorobek naukowy stanowi ważne osiągnięcie humanistyki pomorskiej. Z kolei jego spuścizna, jako cenna część ogólnopomorskiego dziedzictwa kultury duchowej, miejmy nadzieję, rychło opracowana i już dziś udostępniana badaczom, przyczyni się wkrótce do wzbogacenia historiografii pomorskiej.